

ձ, իր պատմության I հատորը: Առաջարկում հետևում է, որ այդ հատորին իբրև հավելված էնվերթ-էֆենդիի գրի առած դեպքերը նորից ստուգել և շարադրել է և այդ կերպով 1183 թ. սկսած իբրև «Վալիաա-նյուվիս» կազմել իր «Պատմության» II հատորը: Վասըֆիի իբրև տարեգրի, պաշտոնի ընդմիջումները բացատրվում են նրա այլ պետական պաշտոնների նշանակումով: Բուրք պատմագիր-տարեգիրների շարքում Վասըֆը գրավում է կարևոր տեղ: Նրա լեզուն բավականին խրթին է, պատմությունը՝ տարեգրային: Մեր ձեռքի տակ եղած «Վասըֆի պատմությունը» տպագրված է Ստամբուլում 1243 թ. (1827): Վասըֆն էլ ինչպես թուրք պատմագիրների մեծ մասը, մանրամասնորեն զբաղվում է Օսմանյան պետության եվրոպական մասի դեպքերով, գլխավորապես պատերազմական գործողություններով և շատ քիչ ուշադրություն է դարձնում Արևելքին՝ Անադոլուին:

Վասըֆից թարգմանում ենք իմ քանի նյութեր, որոնք որոշ չափով կապված են Անդրկովկասի ժողովուրդների՝ հայերի և վրացիների և կովկասյան այլ ազգությունների պատմության հետ:

«ԱՐԲԻՆԻ ՎԱՍԸՖ» تاريخ واصف

1171 թվականի (1757) դեպքերից

Ռայաների հագուստի կառնոն

Ստամբուլում տպրող հույն, հայ և հրեա ցեղերը (թալֆաները) իրենց հագուստներով անցել էին շարիաթի սահմանը (կարգը խանգարել էին): Այս պատճառով հույն և հայ պատրիարքները և հրեա ցեղի հասարակական պետերը հրավիրվեցին Չավուշ-Բաշի-Աղա-ւի² օղան՝ և նրանց հայտնվեց առաջվա նման հագուստները կարգի բերելու մասին տրված փաղիշահական բարձր հրամանը. միաժամանակ հայտնվեց, որ այդ կարգի խանգարումը ենթակա է խիստ պատժի:

1172 թվականի (1758) դեպքերից

Սվազի և էրզրումի էյալեքների լեզգիների մասին տրված պաշտոնը

Լեզգի ցեղը, չնայած որ իսլամական ժողովրդից էր, սակայն ո՛չ Օսմանյան կառավարությանն էր հպատակություն ցույց տալիս և ո՛չ էլ սահմանակից իրանին: Մշտապես անհնազանդ դրության

մեջ լինելով, գողության առիթներ էին գտնում և այդ կերպով երկու կողմի սահմաններին վնաս պատճառում: Նրանք կայսերական [երկրի] սահմանների վրա ասլրող ռայաների նկատմամբ էլ բռնություններ էին կատարում և թալանում, քշում-ստանում նրանց անասունները: Այս մասին տեղեկություններ էին ստացվում վիլայեթներից: Այդ երևույթը պետության ղեկավարներին հայտնի էր: Կարգ ու կանոնի պահպանության անհրաժեշտությունը պետության քաղաքականության հիմքը հանդիսանալով, սահմանների պահպանության և շարագործների հեռացման մասին կայսերական հրովարտակով Սվազի և էրզրումի էյալեթներին պաշտոն և Իրանյան երկրի վրա շահարձակվելու մասին ցուցմունքներ տրվեցին:

(«Թարիխի-Վասըֆ», հատ I, էջ 99):

1173 թվականի (1759) դեպքերից

Ջըլդրի դեպքեր

Ջըլդրի էյալեթում իշխող Վեզիր-էլհաջ-Ահմեդ փաշան, որը ծագումով Ախասխացի օջաքներից⁴ էր, կարճատև բախտի բերումով, առժամանակ վեզիրության աստիճանով Ջըլդրի էյալեթում վալի և ժողովրդի գործերի կարգադրիչ էր եղել: Ժամանակի ընթացքում [փաշան] իր կարողության [հարստության] քսակը մեծացնելու նպատակով, իր ադահության ցանկությունն ու կիրքը օրըստօրե ավելի ուժեղացնում էր: Նա, առանց նկատի առնելու դործի վախճանը, բռնել էր ապստամբությունների ճանապարհը իր ազդեցության շրջանակը ընդարձակելու և ավելի մեծ քանակությամբ հարստություն ձեռք բերելու ձգտումով, բանակցության մեջ էր մտել լեզգի ավազակների հետ Վրաստանի վրա հարձակվելու համար: Նրա այդ վատթար նախաձեռնությունը լեզգի ցեղի ցանկություններին և նրանց նպատակներին ըստ ամենայնի համապատասխանում էր: Այդ պատճառով էլ նրանք [լեզգիները] ձեռնարկեցին վերոհիշյալին [փաշային] խաբելու և նրան մոլորեցնելու գործին:

Վրաստանի բնակիչները երկար ժամանակից ի վեր Օսմանյան պետության ռայաներ են եղել, հպատակություն և հավատարմություն են ցույց տվել: Առանց պատճառի նրանց յշտացնելը Նորին Վսեմություն փաղիշահի կամքին հակառակ էր: Վերոհիշյալը [փաշան] մեծաթիվ զորքով նրանց վրա շարժվելով՝ բազմաթիվ մարդիկ

կոտորեց ու ոչնչացրեց և մեծ վնասներ պատճառեց: Չնայած ոչ-
նման քայլեր անելուց հրաժարվելու մասին նրան ցուցմունքներ
տրվեցին, սակայն նա մի շարք անհիմն պատճառներ ցույց
տվեց: Նրա օրըստօրե ավելացող խռովարարական [ապստամ-
բական] շարժումները փաղիշահին հայտնի դարձան [էլհաջ-Ահմեդ
փաշան] Ջըլդրի էյալեթից հեռացվեց և նրա փոխարեն նշանակվեց
Պիարբեքիրի նախկին վալին՝ Վեդիր-Իբրահիմ-փաշան: Պաշտո-
նազուրկ եղած Ահմեդ փաշային հայտնվեց, որ նրան մի պաշտոն
պիտի տրվի և ինքը պետք է փնտ գեպի Անադոլու: [Փաշան] ստիպ-
ված եղավ կայսերական բարձր հրամանին ենթարկվել և Ախաս-
խայից դուրս դալով մի քանի կոնաք հեռանալուց հետո, առանց
դործի վախճանը նկատի առնելու, իր երեք մարդկանց հետ փա-
խուստի դիմեց: Նրբ այդ մասին իմացավ նրա մյուրաշիրը* Կա-
փուջի-Բաշի-էբդալ-Մուհամմեդ-Ալան, շրջակայքը մարդիկ ուղար-
կեց և հիշյալին բռնել տալով անմիջապես գլխատել տվեց և նրա
կտրված գլուխը ուղարկեց Ասիիանե (Ստամբուլ):

(«Բարիխի Վասըֆ», հատ. II, էջ III):

1178 թվականի (1764) դեպքերից

Վրաստանի արշավանքի սկիզբը

Սոսկովները (ռուսները) Գիլանի և Դերբենդի գրավումով ար-
դեն մոտեցել էին Վրաստանին [սահմանակից էին]: Կրոնի [դա-
վանանքի] ընդհանրություն և կենցաղի համապատասխանության
բերումով, նրանց միջև համաձայնություն և գործակցություն ըս-
տեղծված լինելու փաստը կասկածից դուրս էր: Բացի այդ, կարիք
եղած դեպքում, զորքով, ռազմամթերքով և դրամով օգնելու մասին
[ռուսները] խոստումներ էին տվել: Նրանք պայմանավորվել էին
այդ գաղտինքը խիստ կերպով պահել: Վրաստանի ժողովուրդը
մոսկովների [ռուսների] այդ վտանգավոր խոսքերին հավատալով,
Ջըլդրի վալիներին դիմադրություն էր ցույց տալիս և ամեն տարի
իրենց տվածը [տուրքերը] երբեմն պակաս և երբեմն էլ լրիվ տալով,
սկսել էր ձգձգել և ի վերջո տուրքերի վճարումը բոլորովին մեր-
ժելով, հրաժարվել էր հնապանդությունից և թշնամական դիրք բռնել:
Սահմաններից ստացված զրույթյուններով այդ իրողությունը

* Մյուրաշիր—պետության հրամանները հաղորդող և գործադրող ղա-
սուս և աաշտոսյա:

պարզված լինելով, նրանց այդ գոռոզությունը . զսպելու համար, Տրապիզոնի վալին՝ Վեդիր-Արդուլ-Ռահման փաշան մեծաքանակ զինվորներով նրանց վրա [վրացիների վրա] ուղարկվեց: Երբ վերոհիշյալը Վրաստան եկավ, ժողովուրդը փախավ բարձր և անմատչելի լեռները: Շատ շանցած ձմեռվա ցրտերը սկսեցին և վերոհիշյալը [փաշան] որոշեց հետ վերադառնալ և մեծ դժվարություններով և նեղություններով կարողացավ հասնել Չըլլըրի էյալեթը: Վրացիների հետապնդումը և ձմեռվա սաստիկ ցրտերը իսլամական զինվորներին մեծ վնասներ պատճառեցին:

Վերոհիշյալ երկրում [Վրաստանում] տուաջացած խռովության վերացումը Նորին Վսեմություն փադիշահի ցանկությունն էր: Նկատի ունենալով, որ Չըլլըրի վալին՝ Վեդիր-Հասան-փաշան այդ երկրին ուրիշներից ավելի լավ էր ծանոթ, միաձայն որոշումով սերասքերիությունը նրան տրվեց և այդ մասին տրված փադիշահական հրովարտակը նրան ուղարկվեց: Միաժամանակ նրա տրամադրության տակ դնելու համար զինվորներ և պաշարեղեն պատրաստվեց և առաջիկա գարնան վերոհիշյալ ցեղի [վրացիների] վրա ուղարկելու մասին էլ փադիշահական հրամանագրում առանձնապես նշվեց:

(«Թարիխի Վասըֆ», հատ. II, էջ 121):

1181 թվականի (1767) դեպքերից

Ահապետի շարժումը Վրաստանում

Վերևում հիշատակվեց, որ սրանից առաջ, որոշ խնդրանքների ընդհանրություն էր տրվել և Վրաստանում կարգը պահպանելու համար Չըլլըրի վալին՝ Վեդիր-Հասան փաշայի բոլոր պահանջները բավարարվել և նրան սերասքերության հրովարտակ էր շնորհվել: Նա, իր տրամադրության տակ եղած հետևակ և հեծյալ զինվորներով և Տրապիզոնի ու Սվազի էյալեթների զինվորներով Չըլլըրից շարժվել էր Վրաստան և հաղթանակի դրոշակը ծածանելով ուղղվել էր Վրաստանի հյուսիսում գտնվող Գուրելի երկիրը [Գուրիա]: Մի երկու բերդի բնակիչներ ստիպված եղան իրենց հանքանքների համար թողություն խնդրել: Նրանց խնդրանքը ընդունվեց, իսկ [իշխանը] իշխողն իր ստոր անձը ազատելու համար փախավ: Հիշյալ բերդերին սահմանակից Յորի բերդի վրա ապստամբական դրոշ բարձրացրած լինելու և բնակչությունը դիմադրություն ցույց տալու համար, դրանց մեծ մասը սրի անցկացվեց և

«Մնացածները գերի վերցվեցին: Բերդի պահպանության համար բա-
 վականաչափ զինվոր նշանակվեց և թնդանոթներով ու այլ ռազմա-
 մթերքով ապահովվեց: Այդ ժամանակ Օդեշի⁵ մյուսաբարիֆը՝
 Դադիանն էլ գլուխ ծռեց և հպատակություն հայտնեց: Նա, բա-
 նակը անհրաժեշտ պաշարներով և պիտույքներով ապահովելու
 մասին պայման կապեց: Սրանից հետո վրացիների ամենից ավելի
 վստահացած և նրանց հենարանը հանդիսացող Սիւանշո բերդը
 հաղթական բանակի ուժի առաջ խոնհարվեց և նրա պաշտպանու-
 թյունը հանձնվեց Աշըր-Բաշի իշխող [մելիք] նշանակված Թեյմու-
 բադին: Դյուլերի լինակիչներն էլ Թեյմուբադին հպատակվեցին
 և բանակի կործանիչ հարվածից պաշտպանվեցին: Այս բարե-
 բախտ տարում վերոհիշյալ սերասքերը հաղթանակներով բա-
 վականանալով, հաջորդ դարձան վրացիներին Օսմանյան պե-
 տության հզորությունը ցույց տալու նպատակով, այդ շրջանը
 ձմեռանոց ընտրելու մասին հաղթական բանակի պարագլուխ-
 ների հետ համախոհ, վաղիշահական կառավարությանը խնդիր
 ներկայացրեց և հավանություն խնդրեց: Այդ շրջանում ձմե-
 ռելու խնդիրը ընդունվեց ու հաստատվեց և այդ մասին տրված
 արտոնագիրը և կայսերական հրամանը նրան ուղարկվեց: Գար-
 նան սկզբին Սերասքեր փաշան ձմեռանոցից շարժվեց, իր վրան-
 ները հաստատեց Բաղդադի⁶ բերդի առաջ և բանակի ղեկավար-
 ների [պլինավորների] հետ խորհրդակցելով, բանակի բոլոր ղեկա-
 վարները համաձայն գտնվեցին, որ Վրաստանում կարգ ու կանոնի
 հաստատման համար անհրաժեշտ է Սալումանի կողմից որպես
 ամրակուռ մայր ընտրված Սեվիր՝ բերդի դրավումը և ավազակներ
 ոչնչացումը: Հետևաբար որոշվեց՝ ղեկի այդ կողմը ճանապարհ
 բաց անել, ճանապարհին վերոհիշյալ ավազակին հպատակվողների
 տները այրել և նրանց ընտանիքներին ու երեխաներին գերել և տա-
 նել, իսկ հպատակություն ցույց ցուցողների նկատմամբ մեղմություն
 և օժանդակություն ցույց տալ:

Երբ վերոհիշյալ բերդը հասան, շնայած որ նրա ամրակուռ
 լինելը պարզորոշ էր և նրա նվաճումն ու դրավումը անհնար էր հա-
 մարվում, սակայն Աստուծո ապավինելով՝ ձեռնարկեցին նրա պա-
 շարմանը, հարմար վայրերում թնդանոթներ և խումբարներ [կում-
 բարա] դրին, պետության ուժին և հզորության համաձայն ամեն
 կողմից ռազմական գործիքները գործի դրին և կրակ բաց արին:
 Պաշտպանության 29-րդ օրը պարսպի աշտարակի վրա «ամանի»
 ձայները ղեկի երկինք յարձրացան: Նրանց խնդիրքը ընդունելի

համարելով՝ բերդը հանձնվեց նոր Մելիքին — Թեյմուրազին և բերդի պաշտպանության համար անհրաժեշտ կարիքներ լրացվելուց հետո հաղթական բանակի համար իրեն հանգստյան վայր ընտրվեց Քութաչիսի բերդը*։ Վրացի երևելիները [ավաղանին] բերդից մեկ ժամ հեռավորության վրա մի վայրում հավաքվելով, խնդրեցին, որ բանակի կողմից մի քանի մարդիկ ուղարկվեն իրենց խնդիրը լսելու համար։ Սերասբեր փաշան, վրացիների մոտ ուղարկեց բանակում եղող նորին Վսեմություն փաղիշահի քեթխուգա Իբրահիմ Աղաչին, իր քեթխուգա և կափուջի-Բաշի էլհանջ-Մուհամմեդ բեյին, բանակի կազմի Իսմայիլ-էֆենդուն և բանակի Աղաչին։ Վերոհիշյալները [վրացիները] բոլորը միաբերան հայտնեցին, որ իրենք ընդունում են հպատակության լուծը և հակառակությունից և ապստամբությունից հրաժարվում։ Սրանից առաջ տեղի ունեցող անախորժ դեպքերի պատճառն այն է եղել, որ իրենք Սալոմանի բռնությունների տակ ընկճված են եղել, իսկ այժմ նրա փախուստով այդ անպատեհությունը մեջտեղից վերացվել է։ Նրանք ասացին՝ «Մենք բոլորս Օսմանյան պետության հավատարիմ ծառաներն ենք։ Եթե մեր կատարած ոճրագործությունը ներման արժանանա, մենք հպատակության սահմանից դուրս չենք գա և այլ կերպ մի քայլ անգամ չենք կատարի։ Սալոմանի այս կողմերում երևալի այլևս անհնար է։ Մեր երկրի կարգ ու կանոնին օժանդակելու համար նվաճված Սելիթ բերդը պետք է հանձնել նոր Մելիքին, իսկ երբ իսլամական բանակը այս շրջանից հետ քաշվի, հավանական է, որ նա [Սալոմանը] մի տեղից դուրս կգա։ Այդ պատճառով անհրաժեշտ է Օսմանյան կառավարական բանակի օժանդակությունը, նրա վրա հարձակվելու համար։ Հետևաբար, միայն այս նպատակով անհրաժեշտ է կարգադրել, որ Զանկի մուհամմադ** էլհանջ-Ալի-Բեյը, որոշ բանակության զինվորներով, Քութաչիսում ձմեռի Ակներեն է, որ այդ հանգամանքը պատճառ կհանդիսանա իրկրում կարգն ու կանոնը ապահովելու և մեր ուժը դրսևորելու համար»։ Այս իմաստով նրանք իրենց խոսքերը ասացին և այդ խնդրանքը հայտնելու և զեկույցելու համար իրենց գլխավոր վարդապետ-կաթոլիկոսին բոլորի կողմից ներկայացուցիչ նշանակեցին և բանակատեղը ուղարկեցին։ Դիվան կազմվեց և բոլորի ներկայությամբ վերոհիշյալ վարդապետը զեկույցեց իրենց հպատակության ու հնազանդության

* Ինչպիսով՝ «Քութաթեն» բերդը։

** Մուհամմադ — պետության եկամուտները հավաքող պաշտոնյա։

մասին, Բանակի ղեկավարների համաձայնությունով և թույլատվությամբ նրանց խնդրանքը ընդունվեց և վերոհիշյալ բերդը հանձնվեց նոր Մելիքին։ Այդ խոստումների և պայմանների մասին նրանցից մուրհակներ առնվեցին և վստահության համար հիշյալ Մելիքին պատանդներ տվին։ Նա էլ [Մելիքը] իր կողմից վստահություն ցույց տալու համար, իր ընտանիքն ու երեխաները Քութայիսի բերդում պատանդ տվեց։ Հիշյալ մի քանի 3000—4000 զինվորներով, Քութայիսի բերդում ձմեռելու համար բնակություն հաստատեց։ Սերասբեր փաշան վերադարձավ իր իշխանության կենտրոնատեղը՝ Ախա-սխա։ Հիշյալ մուրհակները հանձնվեցին կափըջիների քեթխուղա Իրահիմ-Աղային և ուղարկվեցին բարձր կառավարությանը։

Վերոհիշյալ սերասբերին հայտնվեց, որ Սալումոնի կենդանի մնալը Վրաստանում կարգ ու կանոնի խանգարման իսկական պատճառն է հանդիսանում և փաղիշահի վերջնական ցանկությունն է, ինչ ձևով էլ լինի, հիշյալին [Սալումոնին] ձևոր բերել։ Միաժամանակ հայտնվեց, որ Վրաստանում հաստատված կարգն ու կանոնը առայժմ ընդունելի է և հաստատվում է։

(«Խարիսի Վասըֆ», հատ. II, էջ 181—182)։

1182 թվականի (1768) դեպքերից

Վրաստանի նախկին իշխան՝ Սալումոնի հնազանդությունը

Վրաստանի երկրում գտնվող մի քանի բերդեր՝ քանդված և ավերված լինելով, դրանց վերականգնման և նորոգության համար Չըլդրի վալին իր քեթխուղային և երկրի երեւելիներից մի քանի մարդկանց էր [նշանակել]։ Երբ այդ մարդիկ Բաղդադիկ բերդն էկան, ապստամբության դրոշակ բարձրացրած և թշնամության և ավազակության անելանելի ճամփու մեջ մոլորված Սալումոնը եկավ հիշյալների մոտ և հայտնեց, որ իր պապերից սկսած ինքը Օսմանյան պետության ծառան է եղել, նրա գթության և շնորհների համար երախտապարտ է։ Նա միաժամանակ հայտնեց, որ իրեն վեջազրկված հանցանքների պատճառն է հանդիսանում Չըլդրի վալիի (սպանված Վեդիր-Ահմեդ ֆաշայի) անձնական թշնամությունը։ Հայտնելով այդ մասին, նա խնդրեց, որ ըստ առաջնույն, Վրաստանի կառավարությունն իրեն շնորհվի, իր նախորդի ժամանակ տեղի ունեցածի նման, ինքը արգելք չպիտի լինի ստրուկների առևտրին և ամեն կերպ նրանց գոհ թողնելու պատճառներ

սլիտի դտնիւ Վրաստանի ռայաներին մոլորեցնող և «էֆրենջի»¹⁰ (ֆրանսիական, կաթոլիկական) ծիսակատարությունները ներմուծելու ջանքեր դործ դնող կաթողիկոսին (անհրաժեշտ է) երկրից հեռացնել և հեռավոր տեղում տքսորել: Սևիիր բերդը կամ պետք է քանդել, կամ Օսմանյան կառավարության կողմից սլիտի պաշտպանվի և կամ թե պետք է թույլ տալ իրեն դրավելու: Եւրոմ տեղի ունեցող խռովության կապակցությամբ ռայաներն անկարող են երենց պարտքերը հատուցանել, դրա համար էլ պետք չէ, որ պարտատերերը իրենց վաշխառուական տոկոսները պահանջեն և ռայաներին նեղություն պատճառեն: [Փաշայի ուղարկած] պաշտոնյաները Սալոմոնի այս պայմանները և նրա հպատակության և համարտարմության խոստումները հայտնեցին վերոհիշյալ վեզիրին, նա իւ այդ բոլոր կետերը խորհրդակցության դրեց և երկրի քաղաքներին համաձայնությամբ, այդ մասին հայտնեց պետության կենտրոնին: Որոշվեց Սևիիր բերդը քանդել, Մոսկով վարդապետի րանտարկել Հիսնիքեֆ բերդում և [Սալոմոնի] այլ խնդրանքները ընդունելով, նրան ըստ առաջնույն, Վրաստանի իշխան նշանակել:

Այդ մասին նրան փաղիշահայան հրովարտակ շնորհվեց:

(«Ռարիւի Վասըֆ», հատ. II, էջ 202—203)»

ՄԱՆՈՔԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ռեյիս-ուլ-Քյուքար—հին թուրքական պետական տերմինով հաճախ դործ է ածվում նաև «Ռեյիս-էֆենդի»։ քառացի նշանակում է քարտուղարներէ մեծ (պետական քարտուղար)։ Բարձրագույն դասի մինիստրներից էր, որը վարում էր Արտարին Գործերի մինիստրի պաշտոնը։ Հետագայում Ռեյիս-ուլ Գյուլթար և Ռեյիս-էֆենդի տերմինները փոխարինվեցին «խարիջիէ-նազրրի» (Արտաքին Գործերի մինիստր) տերմինով։

2. Չավուշ-Բաշի—Աղա կամ Չավուշ-Բաշի—Չավուշ էին կոչվում փաղիշահի պետական բարձր հիմնարկությունների և աստիճանավորների տրամադրությամբ տակ ծառայող համահարկի (հրամանատար սպա) աստիճանով սպաները։ Չավուշ-Բաշի, կամ Չավուշ-Բաշի-Աղա՝ շավուշների պետը, գլխավորը։

3. Ողա—քառացի նշանակում է սենյակ։ դործ է ածվում տարբեր իմաստներով—գրասենյակ (ստեղծական), ղյուղերում հյուրերին բնդունելու հատուկ սենյակ։ Ննիշերիների կազմակերպության մեջ դործ էր ածվում գումարտակի կենտրոնի, զորանոցի իմաստով։ Այդ օդաներում սպաներին հատուկ խոհանոց և առանձին տնդեր կային։ Պատերազմի ժամանակ ննիշերիական օդաները մեծ և կոորաձև վրաններ էին և նրանցից ամեն մեկը ուներ իր գումարտակին կամ վաշտին հատուկ նշաններ։

4. Օջաւ-Օջախ, կրակ վառելու տեղ, մեծ ընտանիք, գերդաստան: Ռազմական իմաստով՝ կանոնավոր զինվորական մաս,— ենիշերիների օջաքը: «Օջաք-խալքը» էին կոչվում թուրքական հետիոտն զինվորները, իսկ հեծյալները՝ «Բեռ-յուք-խալքը»:

5. Օղեշի—Մեգրելիան կոչվում էր նաև Օղեշի:

6. Ռադլատչիկ — Արևմտյան Վրաստանում Բաղդասար բերդը, որը օսման-ցիները անվանել էին Բալդատչիկ (չիկ՝ փոքրացուցիչ մասնիկ է), ներկայումս կոչվում է Մայակովսկի:

7. Սևիբ բերդ—գտնվում է ներկա Չխաթուրայից ոչ հեռու:

8. Աման—բացականջություն է, գործ էր անվում օգնություն, ներողություն: Ենդրեղու իմաստով: Երբ պարտվողը «աման»-ով դիմում էր հաղթողին, դա նշանակում էր, որ նա հանձնվում, անձնուտուր էր լինում: Հաճախ գործ է անվում՝ բերդը «ամանով» հանձնվեց:

9. Կափըչիներ Լեթխուլա—կափըչի՝ բառացի նշանակում է դռնապան: Կափըչի բաշի էին կոչվում փաղիշահական արքունիքի փոքր աստիճանավորները, իսկ կափը-քեթխուլասի կամ կափըչիների-քեթխուլան վիլայեթներում փաշաների գործակատարն էր կամ փաղիշահական գործերը կարգավորող հատուկ պաշտոնյա:

10. Էֆրենչի—հայտնի թուրք բառերանների հեղինակը՝ Շեմսեդդին Սաֆիի ասելով «Էֆրենչ» բառը (որը Franc բառի աղավաղված ձևն է հավանաբար)՝ կազմվել է միջին դարում և գործ է անվել ֆրանսիացի և առհասարակ եվրոպացի իմաստով: այսպես, «Թարիխի—Էֆրենչի», «Լիսանի էֆրենչի»—եվրոպական պաշտ-մություն, եվրոպական լեզու իմաստով է գործ անվում: Տվյալ դեպքում «Էֆրենչի-ծիսակատարություն» գործ է անվում կաթոլիկական դավանանքի իմաստով:

ش. سامی: «قاموسی ترکی»، درس‌مادت، ۱۳۱۸، صفحه ۳۶.*